

Фонд
Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.

Ukraine and Belarus

Аналітичний звіт за результатами дослідження

ОЦІНКА ПОТРЕБ ТА ОЧІКУВАНЬ ВІД МАЙБУТНЬОГО ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА БІЖЕНЦІВ

Фонд
Демократичні ініціативи
імені Ілька Кучеріва

FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION For Freedom.

Ukraine and Belarus

ЗМІСТ

Вступ та методологія дослідження.....	1
1. Ухвалення рішення про евакуацію та психоемоційний стан ВПО.....	2
2. Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб та біженців.....	7
2.1 Матеріальна забезпеченість.....	7
2.2 Житло.....	7
2.3 Працевлаштування.....	9
2.4 Короткострокові потреби та досвід взаємодії з органами місцевого самоврядування та волонтерами, отримання державної допомоги.....	15
2.5 Психологічна допомога та потреби дітей.....	18
3. Очікування від майбутнього і перспективи повернення на постійне місце проживання.....	21
3.1 Проблеми волонтерського руху.....	24
Ключові висновки та рекомендації.....	26

Цей аналітичний звіт є результатом проекту Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, що здійснюється за підтримки Представництва «Фонду Фрідріха Науманна за Свободу» в Україні. У виданні представлені винятково результати дослідження авторів. Вони не обов'язково відображають позицію Представництва «Фонду Фрідріха Науманна за Свободу» в Україні.

ВСТУП ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

З початком російського повномасштабного вторгнення, за різними оцінками, своє місце проживання всередині України [змінило](#) понад близько 8 мільйонів українців.

Такі масштаби переселення формують перед Україною великий гуманітарний виклик, з яким потрібно справитися одночасно із безпековими й воєнними загрозами та на тлі загострення економічних негараздів.

Тому необхідним є аналіз ключових потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО), щоб запобігти глибоким кризовим явищам у соціальній сфері, зменшити відтік людей за кордон та спрямувати їхні сили на відновлення економіки країни.

Під час дослідження було проведено 12 фокус-групових обговорень із внутрішньо переміщеними особами (ФГД) у 5 областях Заходу України (2 ФГД у Львові та 2 ФГД у Львівській області, по 2 ФГД у Івано-Франківській, Чернівецькій, Закарпатській та Тернопільській областях) та 20 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з волонтерами та активістами. Фокус-групи та інтерв'ю проводились як онлайн через сервіси відеозв'язку, так і наживо.

Фокус-групи та глибинні інтерв'ю проводились впродовж квітня 2022 року. Респондентам гарантувалась конфіденційність. Аудіозаписи фокус-групових дискусій та інтерв'ю було транскрибовано у текстовий формат із вилученням персональних даних. Всі наведені цитати знеособлені для неможливості ідентифікувати респондента.

1. УХВАЛЕННЯ РІШЕННЯ ПРО ЕВАКУАЦІЮ ТА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ВПО

1.1 За яких обставин ВПО приймали рішення про евакуацію зі своїх населених пунктів

Учасники фокус-груп ухвалювали рішення про евакуацію залежно від безпекової обстановки, але в цілому можна виділити дві групи випадків: люди, які передбачали небезпеку у своїх населених пунктах та мали намір евакуюватися завчасно; та ті, хто після початку бойових дій певний час ще залишалися за місцем проживання, але зрештою вирішили виїхати через загострення безпекової чи гуманітарної ситуації в їхніх населених пунктах.

Люди, які евакуювалися через якийсь час після початку бойових дій, стали свідками обстрілів та руйнувань у своїх населених пунктах, що у більшості випадків стало травматичним досвідом для них та їхніх родин. Тим, хто не встиг евакуюватися до обстрілів зі своїх населених пунктів, доводилося власноруч забезпечувати свою безпеку, найчастіше – ночувати у підвальних приміщеннях будинків, які не облаштовані під бомбосховища та не опалюються.

«До нас зайшли окупаційні війська 8 березня [...] і почались обстріли. В нас сирен не було чути, бо ми жили у селі, але обстрілювали добряче. Ми пережили пошкодження будинку, в десятьох метрах від нашого будинку від обстрілів утворилися вирви по пояс. Постраждав наш будинок, автомобіль. Кожного дня ці обстріли, снаряди, міни. Речі перенесли в погріб. До 5 години ранку можна було бути у будинку, але в ньому вже не було ні вікон, ні дверей, ні світла, ні газу. В ганчірках спали, в куточку, який не прострілюється, весь час в підвалі. Наш будинок знаходиться в тактичному місці і вони без кінця до нас заходили і натякали, що розстріляють. [...] Про евакуацію ми не знали. Випадково побачили машину Червоного Хреста, яка їхала із сиреною. Не вагаючись, взяли сумки у руки і поїхали.» – респондент, Київська обл.

«Жили прямо рядом с танковым училищем. Пережили там самолетную бомбардировку, 9 бомб. В подъезде вылетели окна. Из подъезда 10 дней не выходили, жили в подвале. Постоянные грады, вертолеты, самолеты с бомбами, перестрелки. Ждать было нечего.» – респондентка, Харків.

«Ми приїхали з донькою сюди, тому що з 24 лютого ми живемо близько від військового аеродрому, безпосередньо близько. І першого дня там уже були ракетні удари. Дві ракети прилетіли. І цей жах мене не залишає до цього дня. Там ми були до 10 березня було дуже багато повітряних тривог. І дуже часто вночі ми спали одягнені, обуті, тому що треба було бігти у підвал. Під'їзд темний. Це страшно.» – респондентка, Полтава.

У деяких випадках респонденти, які проживають біля стратегічних об'єктів або недалеко від окупованих територій ОРДЛО, вирішили виїхати завчасно, аби не наражатися на потенційну небезпеку.

«В Днепропетровске в принципе довольно спокойно. [...] У меня во дворе находится юридическая академия. Военная часть училища. И телевышка. Это очень опасный, можно сказать, район. Поэтому я взяла детей. Мне показался Львов самым безопасным на тот момент городом. И я приехала сюда с двумя детьми в целях их безопасности.» – респондентка, Дніпро.

«Я з Маріуполя. 24 лютого мене розбудив чоловік зі словами: прокидайся, у нас війна. Це була 5 ранку. Щось у місті бахало постійно. Ми поїхали 24-го, майже відразу, там за декілька годин... Я в 14-му році була в Донецьку. І цей страх, коли ти вже це пережив і ти розумієш, що це зараз буде [...] Ми почали збиратися... Чоловік за машиною. Коли він побіг за нею, був якийсь вибух. Я не знала, повернеться – ні. Повернувся. У мене в Маріуполі мама та дружина мого брата, та моя племінниця 12-річна. Мені потрібно було бути сильною, мужньою, тому що мама: я нікуди не поїду. Ну старенька, 70 років. Дружина тільки-но поховала свою матір. І вона не зовсім була адекватна. Дитина, 12 років племінниця, сиділа з першого часу вибухів з 5-6 ранку у підвалі школи. Бо вона так боялася. Вона навіть не могла залишатися вдома. Мені було потрібно їх всіх забрати.[...] Я сіла за нашу машину. Чоловік за машину мого брата. Забрали маму, забрали дружину брата і забрали дитину їх, і мою дитину. 10-річний у мене хлопець. Все» – респондентка, Маріуполь.

При цьому географія бойових дій, які почалися вже зранку 24 лютого, поширюється не лише на області Півдня та Сходу України, а в тому числі й уздовж північного кордону з Білоруссю, включаючи, окрім Сумської, Чернігівської та Київської, також і Житомирську область.

«Житомирська область, місто Малин. Приїхала сюди я 11 березня. Попередньо у нашому місті було бомбардування. 8, 9 числа – масивне [...] 8 числа поруч зі мною впала ракета на будинок моєї колеги і вся сім'я загинула в кількості 5 чоловік. Це двоє діток до року, вона 80-го року народження, її сестра, її донька 2012 року і син 16 років. І скажімо так, ударною хвилиною у мене було пошкоджено частину мого будинку. І в цей якраз момент... А, до речі, ні сирени, нічого не було. Спочатку почалися вибухи. А потім уже загула сирена через хвилину 15. І я попала саме під оце все. І я була окремо, серце моє окремо. Дихати не можна було. Оце яскраве світло, оцей дим. Ця вагонка, яка падає на мене – це просто був жах. Коли я спустилася в підвальне приміщення, руки трусилися. Я не могла навіть зателефонувати і сказати, що я жива.» – респондентка, Житомирська область.

Родини з дітьми часто рішення про евакуацію приймали з огляду на стрес, який переживали діти. Респонденти описували випадки психоемоційної дестабілізації дітей, що може позначитися на їхньому здоров'ї у майбутньому. Респонденти відзначають, що після переїзду у безпечне місце, діти переважно повертаються до звичайної поведінки. Тим не менш, актуальною проблемою буде спостереження за наслідками пережитого досвіду війни для здоров'я дітей у довгостроковій перспективі.

«Наприклад, сирени в Івано-Франківську — і все, а у нас за сиренами, слідує вибухи, бомбардування. Це дуже важко і складно було це все пояснити маленькій дитині. З першого по сьоме березня було чути вибухи віддалено, а вже з сьомого по десяте березня ми йшли ночувати у підвал, бо скрізь лунали бомбардування, земля здригалася. І ось одного разу вночі мій син прокинувся і каже: «Мамо, мене болить голова!». Тоді я зрозуміла, що все, треба вибиратися, але було складно це зробити. Але ми на власний страх і ризик поїхали на вокзал з наміром виїхати, або, як вже вийде.» – респондентка, Київ.

Виїзд за кордон учасники фокус-груп переважно або не розглядали зовсім, або розглядали лише у разі загострення безпекової ситуації у західних областях України, що на сьогодні виглядає малоймовірним. Причини відмови виїжджати за кордон різні. Найчастіше учасники фокус-груп не хотіли виїжджати з патріотичних міркувань, через незнання мови та невизначені перспективи працевлаштування, а також через небажання розривати сімейні зв'язки, нестачу матеріальних ресурсів для тривалого проживання поза межами України або ж труднощі з мобільністю (через стан здоров'я, наявність маленьких дітей).

1.2 Психоемоційний стан ВПО після переїзду у відносно безпечне місце

ВПО описують свій психоемоційний стан як хвилеподібний, на його зміни впливають актуальні новини в країні загалом, стан справ у родичів, які залишилися на окупованих територіях чи в зоні бойових дій, безпекова ситуація в тому місці, де перебувають ВПО.

На психоемоційний стан значною мірою впливає зайнятість громадян. Респонденти, які після зміни місця проживання зберегли зайнятість за основним місцем роботи, відзначають, що така дистанційна робота допомагає не лише матеріально, а й з психоемоційної точки зору, адже дає змогу відволікатися від постійного читання новин та емоційного переживання військових дій.

«Мне кажется, чувства смешанные. Постоянно меняются. То хочется кого-то, как сказали, убить, определенного человека. То сегодня мне хочется плакать целый день. Но понимаешь, что просто нужно отвлекаться. Какой-то работой заниматься с детьми. Просто читать. Не важно. Просто нужно себя чем-то занимать.» – респондентка, м. Київ.

«Робота рятує. От реально рятує. Тому що почалися у мене заняття. Ти півдня думаєш взагалі про щось інше. Інші пів дня ти посвячуєш своїм дітям. Потім береш на себе незрозумілі якісь обов'язки перед нинішнім суспільством. А потім на вечір начитаєшся новин, нічку поплачеш – та й нормально. І зранку те саме.»
– респондентка, Дніпропетровська область

Керуючись цими ж міркуваннями, деякі респонденти, які не зберегли місце роботи, зайнялися волонтерством за новим місцем проживання. Волонтерство дозволяє полегшити емоційні переживання, адже забезпечує ВПО діяльністю, що дає змогу емоційно відволіктися від новин та відчутти корисність своєї роботи для суспільства у воєнних умовах (компенсація помилки вцілілого).

«Ви знаєте, я була в такому стресі перші дні. І враховуючи, що був на канікулах два тижні університет, то я ходила на сітки. І це настільки заспокоює, відволікає.» – респондентка, м. Київ.

1.2.1 Реакція на звуки

Учасники фокус-груп відзначають підвищену чутливість до різких гучних звуків та звуків невідомого походження. Попри те, що після переїзду більшість ВПО відчують себе у безпеці в містах та селищах західних областей України, невідомі звуки все одно загострюють відчуття фізичної небезпеки та спричиняють стрес.

«Єдине, що було незвично так з першого часу – це інші звуки. Тут в квартирі шумоізоляція трошки хромає, і в мене прям дорога перед вікном. В Києві, якщо єдиний такий звук, до якого ми вже звикли, це був трамвай, ще знаєте, у нас такі дороги прикольні, що цей трамвай розганявся ще трошки, його можна було легко сплутати з тим, що щось прилітає. І ми в Києві за тиждень навіть в підвалі, бо це єдиний звук, який до підвалу доносився, навчилися розрізняти і пристосувалися до нього. А тут – тут неймовірна кількість машин, оці літаки, ще й сусіди щось там рухають, собаки гавкають – це було страшно. Але зараз вже плюс-мінус ок.» - респондентка, м. Київ.

Воєнний стан та бойові дії тривають в Україні вже понад 2 місяці, та наразі немає перспективи їх завершення у найближчі 1–3 місяці. Тому постійне відчуття можливої фізичної загрози та стресові реакції на потенційні джерела цієї загрози (в тому числі звуки) сприятимуть розвитку посттравматичного стресового розладу у людей, які стали очевидцями бойових дій. Це обумовлює необхідність створення у майбутньому державної програми чи стимулювання приватних ініціатив із психологічної допомоги та профілактики ПТСР серед ВПО.

«В. Чи зараз Ви відчуваєте себе у безпеці?»

Р. Ні. Кожен звук... Я не знаю, як після цього можна жити. Я хоч і сама психолог, я розумію, але не можу.» – респондентка, Житомирська область.

«В метро у нас было, там вообще невозможно было зайти. Там такое столпотворение. Там нет подвалов. Это новые дома построены. Подвалы там ужасные, там не спрячешься. А здесь? Ну как? Все равно вздрагиваешь после любого звука. А иногда я сделаю себе такую психологическую разгрузку, по этой тропе хожу, по лесу, ну час это где-то у меня занимает. Когда начинаются выстрелы на полигоне, то я тоже. [...] Или самолет летит, или вертолет. Все время обращаешь на это внимание. Я не говорю уже о стуке дверей и всего прочего. Или что-то опустили – вздрагиваешь.» – респондентка, Маріуполь.

Окрім того, істотним чинником стресу є те, що респонденти мають родичів/друзів/знайомих на територіях, де ведуться бойові дії, або на окупованих територіях.

Тривога та невизначеність щодо майбутнього ще більше проявляються у людей, які втратили роботу та/чи житло. Респонденти з неокупованих областей України, попри невизначеність в короткостроковій перспективі, все одно висловлюють сподівання на якнайшвидше повернення додому. Однак люди, чиї населені пункти були окуповані, і які втратили майно, перебувають у значно тяжчому становищі.

«Знаєте, коли люди кажуть, не в докір нікому, коли кажуть – коли закінчиться війна і я поїду додому, – ось біля мене Світлана сидить і я сиджу, нам нікуди їхати. Це найбільший страх і найбільша потреба. У нас немає навіть міста, куди б ми могли поїхати і зняти квартиру, чи до знайомих поїхати. Всі мої близькі, всі до одного, всі мої друзі, сусіди... Це суцільний страх. Я знаю, що це закінчиться. І коли це закінчиться, інші люди зберуть свої речі і поїдуть додому, а нам нікуди їхати. Нікуди. І так у всіх моїх близьких. У мого чоловіка, Світлани, яка сидить біля мене. У неї є син старший, у нього все до попелу вигоріло. Вона не може поїхати до сина, до батьків. Так само і я. Ми з Маріуполя, у нас немає нічого зовсім. Яка потреба, коли потреба в усьому. Ну, немає нічого. Але ми тримаємось.» – респондентка, м. Маріуполь.

2. ОЦІНКА ПОТРЕБ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА БІЖЕНЦІВ

2.1 Матеріальна забезпеченість

Щодо наявності ресурсів для більш-менш тривалого проживання в іншому регіоні можна виділити декілька груп респондентів на основі комбінації трьох основних чинників: **наявність заощаджень до початку повномасштабного вторгнення, збереження зайнятості за місцем роботи та наявність житла.**

Відносно стабільне матеріальне становище мають люди, які до початку повномасштабного вторгнення мали заощадження на принаймні декілька місяців проживання, які зберегли зайнятість за місцем роботи, та які мають можливість безкоштовного проживання (наприклад, у родичів). ВПО у таких умовах можуть тривалий час забезпечувати себе та навіть допомагати тим, хто цього потребує.

Серед учасників фокус-груп були респонденти, які після зміни місця проживання втратили джерела надходжень. Однак за умови наявності безкоштовного житла (наданого родичами, волонтерами, органами місцевої влади тощо) ці люди також певний час можуть підтримувати життєдіяльність. Водночас невизначеність виникає у середньостроковій перспективі, адже ймовірні хвороби чи необхідність орендувати житло різко збільшать витрати та відповідно зменшать час, протягом якого можна проживати коштом попередніх заощаджень.

«Якщо тут проживати, коли безкоштовно житло і безкоштовно годують, то можна. А так, коли квартиру знімати, харчуватися самій, то наскільки може вистачити? Може, на 2 місяці, може – на один, це непередбачувано. А якщо діти захворіють. На одні ліки тільки скільки іде, це непередбачувано.» – респондентка, Сумська область.

Хоча з часом і для них актуалізується питання працевлаштування та пошуку житла на більш тривалий період, особливо в нинішніх умовах, коли воєнний конфлікт має перспективи затягнутися ще щонайменше на 3–5 місяців. Найактуальнішим це питання є для ВПО, які проживають на нині окупованих територіях та не можуть повернутися, а також тих, чиє житло постраждало внаслідок бойових дій, адже відновлення житла потребує матеріальних ресурсів.

2.2 Житло

Здебільшого ВПО, які брали участь у фокус-групах, мають можливість проживати безкоштовно. Частково таку можливість надають родичі, друзі чи знайомі, які проживають у західних областях України. Окрім того, значна частина ВПО отримує допомогу від органів місцевого самоврядування, які надають для проживання ВПО гуртожитки комунальних підприємств.

«Спали на каріматах, на підлозі станції метро. Через лінії метрополітену нам доставляли воду, харчі. Про нас, що важливо, ніхто не забував, і нам постійно надходила допомога. Через лінії метрополітену, ми добралися на Південний залізничний вокзал. Чотири години тривала наша піша хода по рейсах метро і вже 6 березня ми змогли покинути Харків. [...] З 12 березня, разом з дітьми, проживаємо у Львові, у гуртожитку. Умови проживання нас влаштовують, особливо в умовах військового стану. [...] Кімната, має орієнтовно 12 квадратних метрів. Там проживаємо утрьох. У кімнаті є холодильник, опалення. [...] У гуртожитку є опалення, гаряча вода, душ. Санітарні умови нас задовольняють.» – респондентка, м. Харків.

Надають допомогу для ВПО і релігійні громади, які забезпечують і житлом, і базовими гуманітарними потребами, а також допомагають ВПО знайти житло на більш тривалий час.

«Я поїхала до Одеси. Там мене зустріли віруючі люди, дали поїсти і відправили на проживання до монастиря. 2 березня до мене підійшов тамтешній священник і поінформував, що мене відправляють до Львова.» – респондентка, Херсонська обл.

«...Тут немає персоналу, і він і не потрібен цей персонал, тому що ми тут живемо, і як каже отець Іван – це наш дім. Ми ж дома перемо, готуємо, прибираємо і тд. Чому нам повинен хтось щось робити, і наймати людину – це платити кошти. Отець Іван і отець Петро вони стільки зробили, я навіть не уявляю, як їм дякувати, скільки можна сказати це «Дякую», і це все одно буде краплиною. Отець Іван постійно їздить до волонтерів інших крупних центрів або до Польщі – і шукає, як нам полегшити життя. Він дуже мало спить, дуже багато працює, постійно він у дорозі – шукає їжу, шукає одяг, якусь побутову хімію, дитяче харчування. Їздить на своїй машині і привозить, щоб забезпечувати нас безкоштовно.» – респондентка, Маріуполь.

Широковідомою є проблема із завищенням цін на оренду житла у західних регіонах України та непередбачуваність поведінки власників житла. Окрім того, актуалізувалася і проблема шахрайства, адже в пошуках житла у стресових умовах орендарі можуть втратити пильність чи «схопитися» за привабливу пропозицію без надійних гарантій. [Ініціативи](#) міської влади у окремих регіонах, на жаль, не вирішують проблеми необґрунтованого завищення цін на оренду житла в умовах високого попиту.

Це свідчить про **системність проблеми регулювання відносин між власниками та орендарями житла.** Її реформування не лише зробить більш доступним житло для ВПО, а й у довгостроковій перспективі сприятиме детінізації ринку оренди нерухомості та допоможе захистити права його учасників.

«Ну, у мене трохи інші цифри вже по зарплаті. І якщо прибрати питання з житлом, то буде все нормально. А якщо житло буде за гроші, то буде погано. З житлом питання гостро стоїть по оплаті. [...] Якщо буде якась допомога і ми будемо змушені виїхати з цієї квартири, то у нас буде хоч якась копійка, щоб розрахуватися. Але ж ціни на квартири. І їх, до речі, тут майже немає... От, наприклад, у нас наші друзі сьогодні повернулися до Одеси. Коли вони заїжджали, а люди звідти виїжджали то казали, що було 5 тис. Вони заїхали після тих людей і їм сказали, що вже 10 тис. Місяць минає – і їм вже кажуть 20 тис. [...] Це навіть не у Львові, а десь кілометрів 40 від Львова.» – респондент, Миколаїв.

«А в Дрогобыче мы были. Мне предложили комнату на 5 этаже, комнатку одну за двоих – 18 тысяч гривен в месяц. Ну, это же вообще из мира фантастики. Там квартира, я смотрела по интернету, до 24-го 2–3 тысячи двушки стоили. А сейчас они 18 просят. То есть это получается, на войне наживаются некоторые. Может быть, есть еще такое, тебя, допустим, берут куда-то на работу и они предоставляют жилье. В общежитии. Никто не говорит о каких-то квартирах, хоромах или центрах или еще о чем-то.» – респондентка, м. Харків.

2.3 Працевлаштування

Працевлаштування – один із головних чинників, який дозволить ВПО адаптуватися до життя у нових умовах, забезпечувати власні потреби та своїх родин, а також створювати додану вартість для розвитку економіки держави в цілому, що є ключовим для стійкості України в рамках тривалого воєнного конфлікту. Водночас **ситуація з працевлаштуванням ВПО є загрозовою для економічної стабільності держави.**

Згідно з кількісним опитуванням, проведеним Фондом «Демократичні ініціативи» **серед ВПО у західних областях України, 43% ВПО втратили роботу після початку війни. Ще 9% кажуть, що формально роботу не втратили, але наразі не отримують заробітної плати. Тобто наразі близько половини ВПО не мають змоги поповнювати матеріальні ресурси для забезпечення своїх потреб.**

Ще 21% респондентів сказали, що не втрачали роботи, оскільки не мали її і до початку війни (цей відсоток може бути вищий за реальний рівень безробіття, який мав місце до початку повномасштабного російського вторгнення, адже серед респондентів 75% становили жінки, які напередодні вторгнення могли займатися доглядом за дітьми чи домогосподарством).

Тільки 17% респондентів сказали, що вони не втратили роботу, і ще близько 6% хоч і втратили роботу, але вже знайшли нову.

Чи втратили Ви роботу після початку війни?

Так	42,7
Так, але вже знайшов нову	5,6
Ні, бо не мав роботи до початку війни	20,8
Ні, але не отримую заробітну плату	8,7
Ні	17,0
Важко відповісти/Відмова	5,2

Джерела доходів зберегли громадяни, які зайняті у сферах, що фінансуються з державного бюджету, або отримують соціальні виплати (наприклад, пенсії). У цьому сенсі держава продемонструвала стійкість та здатність виконувати зобов'язання перед громадянами.

«Моя робота зберігається, оскільки я аспірант, а не викладач. На кафедрі я отримую стипендію щомісяця. У нас університет працює, він вцілів.» – респондентка, м. Харків.

«Ми одразу ж поїдемо додому. В дочки була робота у Києві, на даний момент у неї роботи немає. Ми живемо на одну мою пенсію. Цей місяць і ще скільки буде це продовжуватися, але ми зразу поїдемо додому. А там будемо вже якось влаштуватися.» - респондентка, Київська область

«Я працювала, залишилася без роботи і без виплат. Але завдяки тому, що я вже пенсіонер, у мене є пенсія. То надіюсь, що далі буде теж зберігатися пенсія, і ми якось проживаємо.» – респондентка, Сумська область.

Однак респонденти, які працюють у закладах освіти, повідомляли про затримки із виплатою заробітних плат. Так само одна з респонденток, яка працювала у школі в населеному пункті, що потрапив під окупацію, повідомила, що після припинення роботи школи більше не отримувала заробітної плати.

«Нам в середині березня заплатили за лютий і обіцяють, що колись заплатять за березень. Я також працюю у школі вчителем, у березні у нас був вимушений простій, може якусь частину заплатять, а з 1 квітня у нас триває дистанційне навчання. Ми намагаємося виходити на зв'язок із дітками, але враховуючи те, що ми знаходимося майже на лінії фронту, то ми зв'язку не маємо, інтернету немає, діток теж, багато хто роз'їхався, тому і результат навчання буде відносний.» – респондентка, Донецька область

«Зарплату я не отримую. Я також вчитель. Ну зв'язку немає, світла немає, тому про навчання не може йти мова. Наше село окуповане, навчання немає. Ви ж чули, який наказ видав Президент. Якщо хтось з учителів піде працювати за російськими програмами, то він вважатиметься колаборантом. Я не знаю, як ми будемо працювати чи не будемо. Ніхто нам нічого не платить. Тільки сподіваюся на пенсію.» – респондентка, Донецька область.

Вочевидь, розмір соціальних виплат далеко не завжди відповідає обсягу потреб, втім, він дає змогу ВПО мати певний мінімальний дохід та разом із допомогою волонтерів забезпечувати певні базові потреби.

«Моїм дітям 10 років і два рочки. Я фізично працювати не можу, бо доглядаю за дітьми. Отримую пенсію, як лікар, у розмірі 2000 грн. і виплати на дитину у розмірі 860 грн. Це весь мій дохід. Тут нам дали одяг, засоби гігієни, ми очікуємо допомогу від ООН».

Однією з проблем, із якою стикаються переселенці під час пошуку роботи за тимчасовим місцем проживання, є відмова працедавців залучати ВПО, оскільки розглядають їх як нестабільних працівників, які в короткостроковій перспективі можуть припинити роботу.

«Ну ми як тільки зареєструвалися, я в перший же день пішла на біржу. Вони сказали: «О, ти перша прийшла молодець. Будемо шукати щось думати». І почали всіх обдзвонювати всі номери. Що у них були: туди, туди, туди. Тільки казали, що переселенці, – ні. Тому що ми тут можемо бути місяць. Ми можемо тут бути два, а можемо і завтра поїхати. Ніхто не хоче брати. Ну мій номер там залишився.» – респондентка, Запорізька область

«Ну, к примеру, сеть магазинов у вас тут «Авоська», или как они тут называются. И я пошла у них неделю бесплатно стажировалась. В результате взяли кого? Взяли своих. Понимаете? Потому что одна подруга директора магазина, вторая вышла из декрета. Там просто эксплуатация человека бесплатно, грубо говоря. И они стажировали там очень многих. И меня стажировали, и еще одновременно человека. Я говорю: а сколько у вас вообще мест рабочих есть, что вы столько стажируете? Та вот эту, вроде, будем увольнять и эту будем увольнять. В результате тех не уволили. На одно место вернулась девочка, которая в декрете была и должна была еще быть. Но она вышла. Все, нас откинули. То есть государство нам не может предоставить работу, тем более в Перечине. Очень маленький поселок.» – респондентка, м. Харків.

Деякі респонденти говорять про моральну неготовність шукати роботу за тимчасовим місцем проживання. Це для них означає розрив із попереднім способом життя та початок звикання до нових умов, тоді як більшість респондентів вочевидь сподіваються якнайшвидше повернутися додому. Така позиція може видаватися обґрунтованою для мешканців північних областей України, звільнення яких відбувалося з початку квітня. Водночас для ВПО з інших областей такий варіант розвитку подій може не мати чіткої часової перспективи, і з часом проблема пошуку роботи лише загострюватиметься.

«Так само втратила роботу, тому оформила від держави допомогу на 6500 грн. За фахом я менеджер по зв'язках з громадськістю, тут, мабуть, таку роботу не знайду. Але я проходила багато курсів. Можу працювати перукарем, майстром нігтьового сервісу. Але в даний час я не готова морально йти на роботу. Це для мене означатиме початок нового життя, а я не хочу його тут починати. Я хочу додому.» – респондентка, м. Чернігів.

«Р.: Якщо жити економно, то вистачає всього. Чого не вистачало, ми просили і міська рада йшла нам назустріч.

В.: Роботи ви собі тут не збираєтесь шукати?

Р.: Ні. Бо хочу додому.» – респондентка, Київська область.

«Всі чекають, що не сьогодні, завтра все закінчиться і ми повернемося додому. Тому і не шукають тут роботи. Але є різні життєві обставини у людей.» – респондентка, м. Харків.

Втратили роботу представники спеціалізованих професій, які провадили свою діяльність за місцем постійного проживання, але за новим місцем проживання не зайшли шляхів застосувати свої професійні навички. З відсутністю пропозицій або неприйнятними умовами стикалися також і при пошуку некваліфікованої роботи. З огляду на це респонденти сподіваються відновити свою професійну діяльність по поверненню до постійного місця проживання.

«А по поводу работы во Львове, не актуально абсолютно. Везде слышу, куда обращался в поисках работы: завтра перезвоним. Но это завтра не наступает. У меня специальность каменщик-работник. Такой работы очень мало. И они сейчас все позакрывались. Сейчас эта профессия не актуальна. Хотел идти грузчиком на «Новую почту», но там сказали, что перезвонят, и все, с концами. Нашёл грузчика на овощебазе. Меня спросили откуда. Я сказал, что из Киева, временный переселенец. Мне сказали 200 грн. в день и все. Надо работать с 8 утра до 6 вечера, и надо пахать. Я сказал, что нет, меня не устраивает эта работа. По поводу работы во Львове очень сложно. Как дальше — без понятия. [...] Деньги еще есть у жены, у меня немного. [...] Надеюсь только на победу. Чтоб скорей война закончилась и мы уехали домой.» - респондент, Київська область.

«А деякі сфери роботи стали не актуальними. Мій чоловік мебляр, але хто зараз думає про меблі. Всі прораховують стратегічну ситуацію. Повезло тим родинам, у кого є бюджетники. Деякі бюджетники рятують родини.» – респондентка, Київська область.

«Є прагнення працювати. Я розраховую свої кошти, розподіляю їх і думаю, що ще на трохи вистачить, а там — повернемося додому і ситуація налагодиться. Бо на даний момент роботи за фахом, немає [...] На сайтах, які пропонують роботу немає нічого. Потрібні продавці. Вибачте, дві вищих освіти і йти працювати продавцем?» – респондентка, Київська область.

«Я знаю, що дівчата, які живуть зі мною в кімнаті, пішли шукати роботу. Їм запропонували бути продавцями за платню 2,5 тисячі гривень у місяць. А ця робота дуже важка у фізичному плані, а зарплата просто смішна.» – респондентка, м. Маріуполь.

У деяких випадках респонденти хоч офіційно і не втрачають місце роботи, але підприємства, на яких вони працювали, з різних причин втрачають можливість працювати та виплачувати співробітникам заробітну плату (повністю або частково). Якщо ці підприємства розміщені на неокупованій території, то респонденти висловлюють бажання та готовність повернутися та відновлювати їхню роботу за найзручнішої нагоди. Але ситуація відрізняється залежно від пошкоджень, яких зазнали виробничі потужності. А якщо підприємство розміщене на окупованій території, то часові перспективи їх відновлення неможливо передбачити.

«Моє місце роботи не зберіглося в м. Ірпінь. Ну з керівництвом ми зв'язуємося. Нам зарплату виплатили. Я добре знаю своє керівництво, тому там ми все відбудуємо, але на це потрібен буде час. Ми наразі не знаємо, що відбувається з нашими документами, трудовими книжками. [...] Ми не знаємо, чи зруйнований наш офіс, у ту частину міста збройні сили ще не зайшли» – респондентка, Київська область.

Р.: Моє місце роботи зберіглося за мною. Я написала заяву за свій рахунок. Правда, не знаю, скільки це буде тривати.

В.: А коли заява за свій рахунок, то вам не оплачуються кошти?

Р.: Так. Але місце роботи зберігається.» – респондентка, Миколаївська область.

«Я працював у нафтовій китайській фірмі у Полтаві. Як почалася війна, 24 лютого, я був на роботі. Зателефонував головний інженер і сказав, щоб ми всі збиралися додому. За роботу нам заплатили. Два тижні тому зателефонував інженер і повідомив, що за квітень нам заплатять 2/3 ставки. А буквально тиждень тому, він поінформував мене, що китайці відмовляються виплачувати зарплату за квітень, тому грошей не буде. Сказав, щоб всі працівники писали відпустку за власний рахунок, або заяви на звільнення. Але порекомендував, що краще писати заяви за власний рахунок на два місяці, оскільки так можна зберегти робоче місце. Тому всі ми написали заяви за власний рахунок, відповідно грошей немає, стаж не йде.» – респондент, Сумська область.

«Не знаю. Хочу вам сказати, що я працюю дистанційно вчителькою і нам за квітень навіть дали аванс. Але якщо зараз наша Донецька область масово евакуюється і, не дай Боже, там на деякий час все призупиниться, тоді у нас відбудеться вимушений простій і ніхто кошти не сплачуватиме. Я про це не хочу навіть думати. Якись заощадження все ж є, але все залежить від того, за що ми говоримо. Якщо це стосується харчів, то це одне, ресурсів, в такому випадку вистачить на місяць або два. А якщо зараз зміниться погода і буде потрібно купити взуття, то і місяця ми не протягнемо.» – респондентка, Донецька область.

«Ні, я не втратила роботу. Я працюю дистанційно, але виплачують нам мінімально, приблизно 60-70 % від зарплати. Я проживаю разом з донькою. На скільки мені вистачить, ну десь на місяць-півтора чи два.» - респондентка, Житомирська область.

Респонденти, які офіційно не втратили місце роботи, хоч і наразі не працюють, висловлювали побоювання про втрату офіційного працевлаштування у разі, якщо влаштуються на роботу за тимчасовим місцем проживання.

«Працювала до цього медичною сестрою. Тут медичною сестрою я хотіла дуже влаштуватися у поліклініку або лікарню, але тут тільки офіційне влаштування. Я працюю у Харкові офіційно, і якщо тут влаштуюся офіційно, я там втрачу роботу. Готова освоїти другу професію, але поки ще нічого не знайшла.» – респондентка, м. Харків.

Варто відзначити, що респонденти, які втратили роботу в більшості випадків прагнуть знайти нову роботу, аби самим забезпечувати свої потреби, приносити користь економіці держави та не бути пасивними споживачами волонтерської допомоги. Однак **брак робочих місць призводить до того, що навіть ті, хто не поїхав за кордон попри наявність такої можливості, все ж розглядають варіант еміграції, якщо всередині країни ситуація з працевлаштуванням не покращуватиметься.**

«Чесно кажучи, ця підтримка для внутрішньо переміщених людей не дуже, краще, щоб нас забезпечували роботою, а ніж, щоб ми стояли у затяжних чергах за цією допомогою.» – респондентка, Київська область.

«Ви знаєте, психологія в українців така, що ми допомогу сприймаємо, але хочеться самим працювати. І якби була можливість влаштуватися на роботу і себе забезпечувати, це було б набагато краще, ніж бути зобов'язаними приймати допомогу. Ми дуже вдячні, надзвичайно вдячні за гостинність, за прихисток, за все. Наприклад, наші родичі кажуть, що ми можемо у них жити рік, бо ми їм не заважаємо. Але ми також хочемо бути для них корисними, хочемо свого особистого застосунку, бо ще є потенціал. Хотілося б, звичайно, якщо, не дай Боже, цей конфлікт затягнеться, на довгий термін, знайти роботу, щоб можна було б забезпечувати себе.» - респондентка, Київська область.

«Якщо війна закінчиться не скоро, буду шукати роботу. Працювати можу будь-де: вмюю готувати і прибирати, як і всі жінки. За кордон, хіба в Польщу, бо дочка знає мову і там працювала. Я зможу сидіти з дитиною, а дочка працювати. Але не хотілося б навіть думати про проживання в іншій країні, бо тут наша батьківщина і все рідне.» - респондентка, м. Київ.

2.4 Короткострокові потреби та досвід взаємодії з органами місцевого самоврядування та волонтерами, отримання державної допомоги

2.4.1 Забезпечення короткострокових потреб ВПО

Серед короткострокових потреб, з якими стикалися ВПО, переважно фігурували засоби для забезпечення базових потреб – медикаменти, одяг, засоби гігієни, забезпечення житлом на певний час. Респонденти у переважній більшості випадків позитивно відгукувалися про взаємодію із органами місцевого самоврядування та волонтерами для забезпечення цих потреб.

«Навпроти Галицької вулиці є собор. Там палатки розміщені. Люди там реєструвалися і отримували допомогу. Мені там дуже допомогли з ліками. У мене цукровий діабет і гіпертонія, а я не міг знайти ліки, то там мені допомогли. [...] У Карітасі по цей день видають речі і продуктові пакети також. Один раз дають продуктовий пакет і можете брати обіди.» – респондент, Сумська область.

«Карітас допомагає. Бо як іду на лікування, я вже нічого не можу готувати, адже в лікарні перебуваю половину дня. Але я в Карітасі брала обіди не один раз. І за обідами велика черга.» – респондентка, Житомир.

«Тут ще на психологічний стан впливає відношення цих людей. Як вони до нас відносяться. По-перше, що дуже спокійно. Дуже ввічливо. Настільки вони заспокоюють. Питають: може вам лікаря? Може вам... Після того, я приїхали і з дрижачими руками, зайшли, одразу після 30-годинної поїздки в автобусі ми зайшли сюди в реєстраційне відділення, вони зразу спитали: ви їли? Може вам лікаря? Чи ви пили що-небудь? І це почалося відтіля і так само тут. Люди... На них Богу молимося, тому що відношення. Спокійно. Воно якось аж полегшує цей стан, який був у нас, коли приїхали.» – респондентка, м. Полтава.

«Волонтери запитують, що вам потрібно, що потрібно для гігієни, для дітей, одяг ми можемо піти вибрати собі, який треба. Спасибі їм велике.» – респондентка, Луганська область.

«Допомагає місцева влада — звичайно. Кожного разу, коли я ходила за допомогою (три рази за цей період), мені допомагали, консультували мене. Я отримувала все, що мені було потрібно.» – респондентка, м. Харків.

Мало того, за словами опитаних волонтерів, робота органів місцевого самоврядування та волонтерів доповнювали одне одного, що дозволило ефективно допомагати ВПО. Чи не єдиною потребою із товарів широкого вжитку, яку не завжди вдавалося задовольняти, було взуття. Важче вдається роздобувати і вузькоспеціалізовані медичні препарати.

«... наскільки я бачу, психологічна, медична, харчами, достатньо організовано. Але я говорю як волонтерка, там багато ресурсів. Складно сказати, що внесла влада, а що волонтери. Але процес організації пристойний.» – волонтерка, м. Запоріжжя.

«Іноді нема взуття, зараз чоловічого. Нормального взуття категорично не вистачає, чоловічого особливо. Домашнього одягу там, чоловічого не вистачає дуже. Ми кажемо людям, що сьогодні немає, а завтра може. Кожен день приносять люди, в кого що є, пакетами. Ми даємо оголошення, підвозять.» – волонтерка, м. Київ.

Водночас респонденти розуміють, що така допомога має тимчасовий характер і ресурси вичерпуються. Це відсилає до проблеми довгострокової інтеграції ВПО у життя в нових громадах, частиною якої є вище описана проблема працевлаштування, що дозволило б ВПО самостійно забезпечувати свої матеріальні потреби.

«Умови підходять однозначно. Але все має бути в міру. Навіть гостинність родичів вичерпується, так само, як і волонтерська допомога, і все інше. Цей ресурс вигорає. Тобто насправді ти розумієш, що це буде місяць або два, не більше.» – респондентка, Київська область.

«Зараз в ЦНАПі люди понаднормово працюють. Тут також є перенавантаження. Цього ресурсу соціальних працівників вистачить ненабагато. Він вигорить. Із цим ми стикнемося через два місці і це буде колапсом, на жаль. Бо в такому режимі нон-стоп, працювати неможливо.» – респондентка, м. Київ.

2.4.2 Досвід взаємодії з органами місцевого самоврядування та отримання державної допомоги для ВПО

Досвід взаємодії із органами місцевого самоврядування респонденти також описують переважно позитивно, відзначаючи при цьому гостинність та ввічливість персоналу. Вочевидь мали місце проблеми локального характеру, як-от черги, але це природний процес адаптації адміністративного апарату до нових задач, тим паче у стислі терміни та у великих масштабах.

Респонденти, які реєструвалися у ЦНАПах як ВПО, отримували державну допомогу у розмірі 2000 грн, що разом із допомогою від волонтерів та місцевої влади давало змогу їм забезпечувати свої потреби. Втім, особливо у людей старшого віку, поставали деякі труднощі з розумінням процесу цих виплат.

«Ось в ЦНАПі оголосили, що треба зареєструватися, щоб отримати грошову допомогу. Сестра моя пенсіонерка і я в Житомирі плачу за квартиру, і тут мені треба гроші, тому ці дві тисячі від держави для мене не лишні. Працівники установи повідомили, що ці кошти надійдуть в програму «Дія», але в мене старенький телефон і я запитала їх, що мені, в такому випадку, робити, а вони сказали, що не знають і це тривало разів п'ять. Як виявилось, коли вкотре прийшла до ЦНАПу і стояла в черзі, то почула, що вже видають талони. Я кажу: «Як так, я до вас багато разів приходила», а вони розводять руками.» – респондентка, м. Житомир.

«Я в міську раду ходжу як на роботу, щоб оформити ці виплати, бо на дитину дають три тисячі, а на дорослого дві. Також є виплата ООН, я про неї дізналася в черзі. Вона виплачується всім внутрішньо переміщеним особам. Кожного місяця ця організація виплачує по 2200 на кожного члена родини. Я ці кошти отримую на себе і на дитину. Дуже важко отримати довідку про те, що я внутрішньо переміщена особа. Я ходжу кожен день, адже там нескінченні черги. Я не розумію, чому не можна зробити напрацювання, щоб ці довідки можна було б отримати у спрощеній процедурі. Адже люди приїхали у депресії, стресі і після цих черг вони перебувають ще у гіршому стані. Спілкуючись з людьми чую, що в багатьох немає грошей, тому вони змушені очікувати у черзі, щоб зареєструватися на отримання цих коштів.» – респондентка, м. Київ.

Окрім того, респонденти, яким необхідно було звертатися до закладів охорони здоров'я, також не завжди одразу змогли знайти зрозумілу інформацію про те, до яких лікарень звертатися та чи можуть вони звертатися до комунальних закладів як ВПО. І попри те, за допомогою волонтерів чи особистих контактів таку інформацію знаходили.

«От іще б інформацію, в яку лікарню можна звернутися. Мені потрібна жіноча консультація. Я не знаю, до якої звернутися. Візьмуть мене – не візьмуть. Такої інформації я тут не знайшла.» – респондентка, Київська область.

«В дитини розболівся зуб, їй сім років. Я багатодітна матір і маю право на безкоштовне лікування зубів. Прийшли за однією адресою, а там лікарі не приймають, пішли за другою — там закрито. В одній із стоматологічних клінік я повідомила, що я внутрішньо переміщена особа і після цього за пролікований дитячий молочний зуб заплатила 1200 грн, і це зі скидкою.» – респондентка, Донецька область.

Окрім того, отримували одноразову державну допомогу розміром 6500 грн і працівники та ФОПи з регіонів, де ведуться/велися активні бойові дії. За словами респондентів, це також вельми важлива допомога для забезпечення своїх потреб на перші часи. Але ця допомога була одноразовою, тому потреба в працевлаштуванні для поліпшення матеріального стану лишається актуальною для ВПО у перспективі кількох місяців.

«Шість з половиною тисяч вдалося вже отримати від держави. Я отримала через застосунок «Дія». [...] Це допомога для тих, хто офіційно працював в комунальних підприємствах і хто втратив роботу.» – респондентка, Миколаївська область.

«Я офіційно працевлаштована у Харкові. Тому 6,5 тисяч гривень від держави я отримала. Це мене більш-менш, задовольняє. Поки гроші є, але не знаю, на скільки їх вистачить. На пів року не вистачить, це точно, але на 2 місяці, я думаю, що вистачить.» – респондентка, м. Харків.

2.5 Психологічна допомога та потреби дітей

Як вже зазначалося, психоемоційний стан ВПО часто є нестабільним з низки причин – переживання про хід бойових дій та ситуацію в країні в цілому, долю родичів/знайомих, які беруть участь у бойових діях чи проживають близько до зони бойових дій чи в окупації, пережитий досвід бойових дій до евакуації, хвилювання про своє майбутнє на новому місці тощо.

«Про мій стан розповідає мій вигляд. Кожного дня я плачу, особливо після перегляду новин, навіть, якщо вони позитивні. Але якщо порівняти мої емоції за сорок днів, то вони змінювалися. Спочатку був страх, гнів, розпач, потім безвихідь. Ми жили тільки сьогоднішнім днем, про майбутнє й мови не було.» – респондентка, Донецька область.

Досвід людей та реакція психіки є індивідуальними, однак **очевидною стає необхідність розгортання системи психологічної допомоги (яка може включати і заходи державного регулювання, і стимулювання профільних приватних підприємств та ініціатив, і отримання міжнародної допомоги), щоб запобігти настанню негативних наслідків для здоров'я громадян у майбутньому. Окрім того, ці заходи мають бути проактивними, адже багато людей звикли не звертатися до лікарів.**

«[Психологічна допомога] Потрібна. Але я не звикла свої проблеми, страхи обговорювати з посторонніми людьми. Я пропла місяць заспокійливі, мені нічого не допомогло. Може, мені потрібні антидепресанти, я не знаю... Я також боялася, що Росія застосує ядерну зброю. Тому був такий період, що я хотіла поїхати за кордон. Ця загроза мене найбільше лякала.» – респондентка, Київська область.

Безумовно актуальними також є і потреби психологічної допомоги для дітей, які стали свідками бойових дій. **Батьки відзначають сильні стресові реакції у дітей, які стали свідками бойових дій**, а також помічають зміни у їхній поведінці навіть після евакуації до безпечних місць.

«Діти дуже важко переносять. Емоційно там просто факел. Я поясню так: спочатку, коли чутно вибухи, сирени, вони ніби спокійні, але це проявляється потім у житті. Вони вже тут знаходяться у мирній обстановці, але це не природня їхня поведінка. І ти розумієш, що це причинно-наслідковий зв'язок. Із-за цього така поведінка у дітей. Тобто вона була трохи і так підірвана, внаслідок карантинів, а зараз стало ще гірше. Психоемоційне навантаження перевищене, сплески емоцій, як на гоїдалках: вверх — вниз. І у сні в дітей це також проявляється: коли дитинка спить, вона забивається в куточок. Я спілкуюся з мамами багатьох дітей, які приїхали з регіонів, в яких триває війна, і всі вони кажуть, що у них така ж ситуація.» – респондентка, м. Київ.

«У меня первое бомбоубежище, которое более менее – это паркинг за две остановки от меня. Все. И я понимала, что когда мой сын, который никогда не знал, что такое война – это только в истории – в 13 лет, он вскакивал, прятался, трясась. Мама, что это? Нас сейчас будут бомбить? И я видела его психологическое состояние, я понимала, что детей надо в первую очередь увозить» – респондентка, м. Дніпро.

«І коли попала бомба у «Ретровіль», може хтось чув, то було дуже голосно. Також були затяжні комендантські години. Гуляла інформація, що спіймали диверсантів. Коли обстріли були чутно під вікнами і дитина побігла в коридор, і лягла на підлогу й накрила голову, я зрозуміла, що треба їхати з Києва.» – респондентка, м. Київ.

«Я стресостійка жінка, але при цьому зі мною траплялися дві панічні атаки. Я не могла показувати свій страх, бо поруч були діти, але мені було дуже страшно. У мого сина від народження неврологічні проблеми. У нього панічні атаки у мирний час, тому я переживала, що на фоні цих жахливих подій у нього почнеться незворотній панічний процес, який я не зможу подолати. Дочка теж трималася. Але одного разу вона запитала мене: «Мамо, ми тут помremo?». Коли з уст дітей почало лунати слово «смерть», я зрозуміла, що маю щось робити. Коли приїхали сюди, то декілька днів відчували, що перебуваємо у безпеці. Але я тут п'ять ночей не могла спати, я сиділа біля сплячих дітей і прислухалася до вулиці. Коли був обстріл Яворівського полігону, я не спала і все чула. Я не відчуваю себе в безпеці. В мене таке враження, що я беру участь у полюванні, але полюю не я, а полюють на мене. Я дуже боюся привикнути до комфортних умов, почуття безпеки, бо ніхто не знає, що буде завтра, а пережити такий стан вдруге — я не зможу, не знаю чи витримає моя психіка. Найбільше я переживаю за психологічний стан своїх дітей. Бо вони проводять багато часу в Інтернеті, читають багато, моніторять ситуацію та іноді панікують, але я їх заспокоюю» – респондентка, м. Харків.

«Діти. Їхні розмови. Вони обговорюють між собою побачене. Розмови тільки про війну, як у них на очах гинули люди, як прилітали снаряди. Яюсь у перші дні, коли було багато дітей-біженців, о третій годині ночі залунала сирена і діти повскакували та почали вибігати зі школи в укриття, не знаючи де тут ховатися.» – службовиця селищної ради, Миколаївська область.

Щодо потреб дітей респонденти іноді також відзначали запит **на технічні засоби для дистанційного навчання**, що є важливим у середньостроковій перспективі, адже попри тривалий воєнний конфлікт дітям необхідно продовжувати здобувати освіту.

«Зараз я борюся з чиновниками за те, щоб допомогли моїм дітям. Триває дистанційне навчання, а у мене двоє діток, які навчаються і тільки один смартфон. Тому оббиваю пороги, щоб допомогли вирішити це питання, бо я не можу придбати ще один телефон. Я без телефона, адже віддала його дітям для навчання.» – респондентка, Донецька область.

«Потреба — це інтернет. Адже для дітей він не замінний, бо триває дистанційний процес навчання, а для дорослих — це невід’ємний атрибут для заробітку. Старший син у мене в 9 класі. Зараз необхідно отримувати атестат. У його телефоні немає розширення, щоб скачати зум і класрум. Телефон ці програми не підтримує. Плюс немає інтернету. Мені сказали, що інтернет у вільному доступі на 2 поверсі. Чудово. Ми мешкаємо на 3 поверсі. То нам, як сидіти на другому поверсі, в коридорі, і вчитися чи працювати? Я кажу: давайте, я сама його проведу. Я знайду провайдера, куплю роутер. Сказали, неможна.» – респондентка, Луганська область.

Важливими також є ініціативи з проведення дозвілля для дітей. Наприклад, заняття з дітьми ВПО на різні теми [проводять](#) регіональні відділення «Пласту». Подекуди ініціювалася й позакласна активність працівниками закладів освіти, що має позитивний відгук у ВПО.

«Нам необхідно, щоб наших дітей підтримували. До прикладу, керівництво будь-якої школи може відкрити комп’ютерний клас, щоб діти мали з чого вчитися і мали доступ до інтернету. А також для нас і для діток могли б відкрити спортивні зали, щоб ми могли займатися, і, таким чином, відволікатися від подій.» – респондентка, Луганська область.

«Ми тут зареєструвалися до школи. Тому що у нас там не було навчання. І ми тут її зареєстрували, підключили до цієї школи. Але зараз вдома в нас з понеділка вже відновилися заняття, тому буде навчатися і в своєму класі, і тут. Встигаємо. [...] Ой, тут у нас багато чого. Ось у нас Ірина вчитель, вони тут організують, займаються з нашими дітьми. І малюють, і екскурсії у нас постійно, якісь фізкультхвилинки на вулиці, багато різного. Настільні ігри. Піклуються про наших людей і про нас.» – респондентка, Житомирська область.

3. ОЧІКУВАННЯ ВІД МАЙБУТНЬОГО І ПЕРСПЕКТИВИ ПОВЕРНЕННЯ НА ПОСТІЙНЕ МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ

Більшість респондентів твердо переконані у перемозі України. Однак різняться думки стосовно того, коли саме це відбудеться. При цьому вельми поширеним є розуміння, що активні бойові дії не завершаться навіть у найближчі кілька місяців.

Респонденти також очікують, що у разі тривалої війни життя у їхніх населених пунктах вже не повернеться до того стану, яким воно було раніше, а частина мешканців їхніх міст та сіл вже не повертатиметься назад, оскільки шукатимуть кращої долі в інших регіонах України чи за кордоном.

«Ну, я думаю, що це десь ще на 6 місяців, не менше. Так я думаю. А якщо закінчиться раніше, то, звичайно, я хочу повернутися додому. І якщо в цей термін, то повернуся додому в будь-якому випадку.» – респондентка, Запорізька область.

«Я думаю, що якщо війна закінчиться через два місяці, грубо кажучи, то ще люди зможуть повернутися в те русло, в якому вони були. Якщо війна, не дай Боже, затягнеться десь на рік, то люди вже десь пустять корені, знайдуть якусь роботу, якість почнуть пристосовуватися. Тому що от у мене є знайомих багато, які поїхали у Польщу, вони просто плачуть. Хочуть додому.» – респондентка, м. Харків.

«Ну, ми повернемося до Миколаєва, це 100%. Я так сподіваюся, що у травні-місяці все має закінчитися. Думаю, що в травні це закінчиться перемогою України, Це 100%, тільки перемогою України. І на українських умовах.» – респондент, м. Миколаїв.

Також більшість мешканців населених пунктів, які хоч і перебувають у зоні бойових дій, але лишаються під контролем України, висловлюють бажання повернутися додому попри те, що їхні міста зазнали пошкоджень та руйнувань.

«Щодо мене, то я хочу тільки додому, у Харків. Це моє рідне місто. Там я народилася, здобула освіту і працюю наразі там. Харків – то моя колыска. Після перемоги, ми все відбудуємо і відновимо. Я думаю, що війна скоро закінчиться і, можливо, до Великодня, ми повернемося.» – респондентка, м. Харків.

«Думаю, война долго идти не будет. Хочется поскорей домой, отстаивать все, что разрушено, помогать. Остается во Львове не вижу смысла. Надо возвращаться туда, где родился и продолжать жизнь с чистого и нового листа.» – респондент, Київська область.

«Ну будемо надіятися. Хоча город практично зруйнований, його вже немає, його стерли з лиця землі, немає нашого города. Але я сподіваюсь, що його відбудують, просто, дай Бог, щоб був спокій і всі повернулися і разом ми відбудуємо.» – респондентка, Донецька область, Маріупольський район.

«Я всё равно планирую возвращаться туда. Мы отстроим Харьков. Это такой красивейший город. Я только сейчас начала понимать, какой он красивый. Ці сволочі і по парку Горького ударили. А Екопарк. Вони розгромили Екопарк Фельдмана. Там вроде бы перевели львов и тигров в зоопарк в Киев.» – респондентка, м. Харків.

Більш песимістичні очікування у людей, які походять з населених пунктів, що потрапили під окупацію, а також мешканців Донецької та Луганської областей, які після 2014 року вже вдруге вимушені змінювати місце проживання.

«Там люди сейчас, 90%, совершенно по-другому мыслят. С ними очень тяжело общаться. Вот если им какое-то сделаешь замечание, что у них что-то там плохо, то они сразу – а у вас там на Украине, вы там такие-то. Нет, я никогда туда не вернусь.» – респондентка, ВПО з Донецька у 2014 році, проживала у м. Суми.

«Ну, у Донецьк я повертатися не хочу. Тому що, коли почався Майдан, у мене тоді вже почався розкол. Тому що вже тоді у школах пішло, що почали вимагати все російською. І мені це не пішло. І вже тоді в мене був внутрішній конфлікт. Тому я для себе вирішила, що як тільки зможу поїхати з Донецька, ще тоді, до війни, у 2013 році, і я вирішила, що звіди треба їхати. Коли ми поїхали в Україну, я розуміла, що так, мене щось іноді накриває, якісь спогади з дитинства, але я все одно не розглядала повернення в Донецьк. А зараз я розумію, що навіть з історичної точки зору, там виросло нове покоління дітей, яке не бачило України і не знає, що таке Україна. Тому що воно травмоване цією пропагандою, травмоване своїми травмованими батьками.» – респондентка, ВПО з Донецька у 2014 році, проживає у м. Київ.

«В. Як Ви вважаєте, хто виграв у війні??

Р. Кто вышел из Мариуполя, тот прогноза не может дать.» – респондентка, м. Маріуполь.

«Знаете, коли люди кажуть, не в докір нікому, коли кажуть – коли закінчиться війна і я поїду додому, – ось біля мене Світлана сидить і я сиджу, нам нікуди їхати. Це найбільший страх і найбільша потреба. У нас немає навіть міста, куди б ми могли поїхати і зняти квартиру, чи до знайомих поїхати. Всі мої близькі, всі до одного, всі мої друзі, сусіди... Це суцільний страх. Я знаю, що це закінчиться. І коли це закінчиться, інші люди зберуть свої речі і поїдуть додому, а нам нікуди їхати. Нікуди. І так у всіх моїх близьких. У мого чоловіка, Світлани, яка сидить біля мене. У неї є син старший, у нього все до попелу вигоріло. Вона не може поїхати до сина, до батьків. Так само і я. Ми з Маріуполя, у нас немає нічого зовсім. Яка потреба, коли потреба в усьому. Ну, немає нічого. Але ми тримаємось.» – респондентка, м. Маріуполь.

Ситуація на фронті динамічно змінюється. З часу проведення фокус-груп у квітні від окупантів були звільнені Житомирська, Київська, Чернігівська та Сумська області. Окрім того, з початку травня ЗСУ проводять контрнаступальні дії на півночі та північному сході м. Харкова, внаслідок яких російські окупанти були відтіснені від позицій, з яких вони могли завдавати масованих артилерійських ударів по житлових кварталах м. Харків.

Ці обставини посприяли тому, що значна кількість ВПО із цих областей вже повернулися до свого постійного місця проживання. Зокрема, станом на 10 травня, за словами мера Києва, у місті вже було близько 2,5 млн мешканців, тобто дві третини жителів столиці порівняно зі станом на 23.02.2022. Про «масове повернення» харків'ян, хоч і без конкретних цифр, [говорив](#) у травні голова ХОДА Олег Синегубов.

І хоча наразі важко говорити про конкретне число ВПО, які повернулися до місць постійного проживання у звільнених регіонах, очевидно є тенденція до зменшення кількості ВПО із цих областей. Вочевидь, люди, які повернулися, стикатимуться з іншими проблемами, зокрема і з відновленням роботи на підприємствах у разі їх зупинки чи руйнувань, а також і з проблемами відновлення пошкодженого чи зруйнованого житла.

Нині існує низка урядових ініціатив з цього приводу, зокрема вже є змога зареєструватися щоб отримати грошову компенсацію за зруйноване житло внаслідок збройної агресії РФ. Цей процес можна здійснити у додатку «Дія», що спрощує бюрократичну процедуру. Втім, ефективність таких інструментів ще належить оцінити у майбутньому, та й загалом цей процес є радше не суто проблемою ВПО, а частиною ширшого процесу економічного відновлення держави.

З іншого боку, актуальними лишаються проблеми переселенців із регіонів, які потрапили під окупацію та тих, які пролягають у безпосередній близькості до зони бойових дій. Зокрема, протягом квітня-травня, коли російське командування поставило за мету захопити Донецьку та Луганську області, істотно загострилася безпекова ситуація у найбільших міських агломераціях Донецької та Луганської областей – Слов'янсько-Краматорській та Северодонецько-Лисичанській. Бахмут, Костянтинівка, Попасна, Покровськ та багато інших міст у Донецькій та Луганській областях, які у 2014 році приймали переселенців з ОРДЛО, наразі самі стали ціллю російських окупантів та регулярно зазнають обстрілів і значних руйнувань.

Тому, на жаль, є підстави вважати, що попри звільнення кількох областей на півночі країни та повернення частини їхніх мешканців додому, кількість ВПО не зменшуватиметься, а поповнюватиметься вихідцями з інших регіонів, які стали пріоритетною ціллю окупантів у другій фазі війни.

Це стосується і міст Запорізької області, що їх окупанти стали активніше обстрілювати протягом квітня, зокрема Оріхового та Гуляйполя. Так само регулярно окупанти обстрілюють сільські громади Дніпропетровської області, що межують з Херсонщиною (зокрема,

[Зеленодільськ](#)), а також м. Миколаїв, де ще донедавна було відсутнє [водопостачання](#) через обстріли. З часом може загострюватися гуманітарна ситуація в цих населених пунктах через накопичення руйнувань інфраструктури, що призводитиме до збільшення ВПО із цих регіонів.

Тому попри те, що держава та громадянське суспільство загалом добре справилися із завданням забезпечення короткострокових потреб ВПО, актуальними залишаються потреби довгострокові. Однією з ключових із них є працевлаштування, адже власних заощаджень більшість ВПО, за їхніми словами, мають на один – максимум кілька місяців життя.

За даними кількісного опитування Фонду «Демократичні ініціативи» серед ВПО, певні заощадження мають 76% респондентів. Із них третина мають заощаджень менше ніж на місяць. 43% сказали, що мають заощаджень на кілька місяців, але лише 9% мають заощаджень на більш тривалий термін – від півроку та більше.

Якщо Ви маєте фінансові заощадження, на Вашу думку, як на довго їх може вистачити? (відсоток серед тих, хто має якісь заощадження – таких 76% загалом у вибірці)

Менше ніж на тиждень	10.5
Від тижня до місяця	23.3
На декілька місяців	42.8
На півроку чи більше	9.4
Важко відповісти/Відмова (не зачитувати)	13.9

3.1 Проблеми волонтерського руху

Питання роботи та відновлення матеріальних ресурсів актуальне і для волонтерського руху, адже економічних втрат зазнають і ті, хто допомагає співгромадянам, через що їх здатність продовжувати надавати таку допомогу у довшій перспективі стає проблематичною.

«Саме купуємо ми медикаменти та продукти, платимо за електроенергію, іноді одноразовий посуд. А так мило можуть привезти, мючі засоби, крупи. Чого немає – докуповуємо. От зараз чаю нема, я тисячу гривень дав, куплять чаю. [...] Ну місяць ще протянемо. На зараз ми вже витратили 800 тис. гривень. [...] Люди писали, пішли до влади, щоб нам комуналку не нараховували, бо вже 40 тис. набігло. Пішли, постояли, там усе зачинено. Ось так.» – волонтер, м. Дніпро.

Одним із виходів із цієї ситуації є інституціоналізація регіональних волонтерських організацій та їх професіоналізація за допомогою проєктів міжнародної технічної допомоги. Це дасть змогу волонтерам здійснювати свою роботу більш системно, отримувати оплату за свою роботу, що слугуватиме і додатковою мотивацією, і частково компенсуватиме витрати особистих ресурсів, які волонтери віддають на користь ВПО.

«В Україні не визнають, що волонтерам потрібно платити. І це все потрібно робити за покликом серця. Але вони не святі люди, їм треба годувати родину, платити комуналку, у нас уже перша хвиля вигоряння почалася пару тижнів тому. Людям потрібні зарплати. Ми стараємося ставити зарплати, бо в західних партнерів прийнято платити за це як за звичайну роботу, будь то Червоний хрест чи Карітас.» – волонтерка, Закарпатська область.

До речі, один з опитаних волонтерів з-за кордону (Литва), зазначав, що ситуація з працевлаштуванням для біженців з України є кращою, аніж власне всередині України. Продовження несприятливої ситуації з працевлаштуванням в Україні буде суттєвим стимулом для відтоку робочої сили.

«Основна проблема була, щоб додатково десь знайти, де люди будуть мешкати. А з роботою все гаразд. Якраз з роботою все гаразд. І хто хоче працювати, той має змогу знайти. Ось нещодавно до мене одна компанія звернулася. Чотирьох жінок вони попросили. Я з людьми зв'язався, і вони пішли туди, їх навчають. Проблема, звісно, ще буває у мові.» – волонтер, Литва.

Отже, у короткостроковій перспективі допомоги від органів місцевого самоврядування та волонтерів вистачає для забезпечення базових особистих потреб ВПО, але у довшій перспективі необхідні ресурси, особливо якщо безоплатне житло (у родичів чи гуртожитках) перестане бути доступним.

Тривала відсутність роботи у такої кількості людей створює очевидні проблеми для економіки країни та стимулює еміграцію за кордон. Тому наразі переміщення та введення в дію підприємств із постраждалих регіонів у більш безпечних областях України, створення нових робочих місць та стимулювання підприємництва мають стати одними із найпріоритетніших напрямів роботи українського уряду.

Як зазначається у [плані](#) Мінекономіки зі створення нових робочих місць від 2020 року, створення робочих місць відбувається трьома шляхами: через державні та комунальні підприємства, через створення умов для бізнесу та через державні дотації та субвенції у низці галузей. В умовах щомісячного дефіциту державного бюджету України на рівні 5 млрд доларів та пріоритетному спрямуванні державних коштів на сектор безпеки, лібералізація економіки виглядає одним зі шляхів до стимулювання підприємництва на відносно безпечних територіях України.

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

- **Завдяки спільним зусиллям центральної влади, органів місцевого самоврядування та волонтерів Україна загалом справилася із забезпеченням короткострокових потреб внутрішньо переміщених осіб.** Більшість ВПО змогли за потреби отримати житло та гуманітарну допомогу (їжа, одяг, засоби гігієни, ліки тощо). Це відіграло надзвичайно важливу роль у перші тижні війни, коли російські окупанти розвивали наступ фактично уздовж усього кордону України з РФ, ступінь невизначеності був найбільшим, а потреби сотень тисяч людей доводилося забезпечувати у найкоротші терміни. Старання волонтерів та місцевої влади дозволили сконцентрувати основні зусилля центральної влади на організації оборони країни.
- **На становище та потреби ВПО впливає комбінація декількох факторів: наявність заощаджень до початку повномасштабного вторгнення, збереження зайнятості за місцем роботи та наявність житла.** Доречним є виокремлення для підтримки держави та ОМС найвразливіших категорій ВПО, які не мали заощаджень до російського вторгнення, та/чи втратили джерела доходу, та/чи не мають безкоштовного житла за новим місцем проживання.
- **Потребує вдосконалення державне регулювання відносин між власниками та орендарями житла.** Поширеним явищем на ринку оренди нерухомості стало завищення цін на оренду житла, що робить оренду недоступною для людей, які втратили роботу, та призводить до швидкого спалювання заощаджень у людей, які їх мають.
- **Розгортання системи психологічної допомоги є вкрай важливим в умовах, коли значна частина населення мала стресовий досвід бойових дій у їх населених пунктах.** Учасники фокус-груп повідомляли про тривале відчуття невизначеності щодо майбутнього та відчуття небезпеки, загострену реакцію на сторонні звуки, зміни у поведінці дітей. Окрім того, дуже часто українці не звертаються по допомогу самі, а тому деструктивний вплив такого травматичного досвіду на здоров'я громадян у довгостроковій перспективі може бути непомітним для них самих. Тому необхідний проактивний характер таких заходів, який може включати як заходи державного регулювання (наприклад, запровадження обов'язкового регулярного огляду), так і залучення міжнародної допомоги для фінансування профільних проєктів громадських організацій, приватних ініціатив.
- **Залучення міжнародної фінансової та технічної підтримки необхідне для роботи волонтерських організацій, які у регіонах працюють для допомоги ВПО.** Волонтерські організації протягом першого етапу війни показали свою велику спроможність допомагати державі у забезпеченні

потреб переселенців. **Однак самі ці організації потребують інституційного розвитку, аби підтримувати цю спроможність системно, залучати фахівців з певними навичками та забезпечувати оплату їхньої праці, реалізовувати нові проєкти.** Зокрема, перспективними є проєкти з організації дозвілля для дітей ВПО, організація курсів із практики української мови, курсів з конфлікт-менеджменту для керівників закладів освіти та підприємств (зادля уникнення конфліктів на ґрунті мови чи стереотипів/упереджень між трудовими колективами та новими робітниками з числа ВПО).

- **У комунікації з міжнародними партнерами необхідно також наголошувати на підтримці спорудження доступного житла у відносно безпечних регіонах.** Це дасть змогу вирішити декілька проблем. По-перше, забезпечити ВПО, які втратили житло чи чиї населені пункти були окуповані, житлом на більш тривалий період. По-друге, розвантажити гуртожитки комунальних закладів, які сьогодні надають тимчасове житло ВПО, та використовувати ці гуртожитки для забезпечення роботи самих цих закладів. До того ж це дозволить покращити умови проживання родинам ВПО, які цього потребують (наприклад, родинам із дітьми, яким потрібні умови для онлайн-навчання у школі). Загалом ця проблема актуальна й для тих людей, хто повернувся додому після звільнення території від окупації. У Київській, Чернігівській, Сумській, Житомирській, Харківській областях багато невеликих населених пунктів суттєво постраждали від бойових дій. Людям, чиє житло постраждало чи було зруйноване, необхідне тимчасове житло, поки їхнє житло буде відновлене згідно з державними програмами (такий підхід планується [використати](#) зокрема у Київській області).
- **Однією з найбільших потреб та проблем ВПО, вирішення якої частково розв'яже багато інших, є працевлаштування.** Близько половини переселенців, згідно з даними кількісного опитування серед ВПО, втратили попереднє місце роботи або ж офіційно його зберігають, але не отримують заробітної плати. При пошуку роботи за новим місцем проживання ВПО стикаються з численними проблемами: від банального браку робочих місць (за фахом чи ні) до неприйнятних умов роботи або ж упередженого ставлення роботодавців до ВПО. Проблеми із працевлаштуванням створюють низку ризиків як для економіки держави, так і для соціальної сфери, адже здебільшого ВПО мають заощадження максимум на кілька місяців життя (які від початку війни вже спливли або спливають). Особливо це актуально для ВПО із територій, які пролягають у безпосередній близькості до зони бойових дій або окуповані, а отже у найближчій перспективі не будуть звільнені, а люди з цих територій не зможуть повернутися на попередні місця роботи (знову ж, якщо фізичні активи підприємств не знищені).

- **З огляду на довгострокові ризики, які створює безробіття серед ВПО (до попередньо названих варто додати також і збільшення трудової міграції закордон), необхідні й заходи довгострокового характеру для інтеграції ВПО до громад, та зокрема сприяння їх працевлаштуванню за новим місцем проживання.** По-перше, додаткового вивчення потребує успішний досвід перевезення та розгортання діяльності підприємств із регіонів, які постраждали від бойових дій, до більш безпечних регіонів. По-друге, оскільки для створення нових робочих місць необхідна лібералізація економіки, доречною є тісніша співпраця органів, відповідальних за вироблення державної політики в економічній галузі, з незалежними аналітичними центрами відповідного профілю та залучення їх інтелектуального ресурсу. По-третє, дуже доречним було б залучення міжнародної допомоги для популяризації неформальної освіти серед громадян, оскільки ВПО висловлюють готовність опановувати нові навички, аби знайти нову роботу та забезпечувати свої потреби. Окрім того, в деяких ситуаціях респонденти не шукають роботу, оскільки офіційно не втратили її за постійним місцем проживання та сподіваються повернутися додому й відновити роботу там. Потрібен механізм вирішення цієї суперечності (та його комунікація), що дасть змогу ВПО працювати на новому місці проживання без втрати офіційного працевлаштування за місцем постійного проживання.
- **Проблеми адаптації ВПО до життя у нових умовах потребують подальшого дослідження, оскільки ситуація розвивається дуже динамічно.** По-перше, значна частка ВПО зі звільнених Житомирської, Київської, Сумської, Чернігівської областей, та частково навіть Харкова, вже повернулися додому. Натомість потреби ВПО з інших регіонів (які, судячи з динаміки конфлікту, можуть бути звільнені протягом щонайменше кількох місяців) мають вже не короткостроковий характер. По-друге, станом на квітень, коли проводилося поточне дослідження, респонденти переважно мали заощадження та «перечікували» війну, однак у травні-червні багато ВПО вже не матимуть взагалі або матимуть суттєво менше заощаджень. Важливо розуміти, які їхні плани на майбутнє, які кроки вони здійснюють для пошуку засобів до існування та якої допомоги у цьому процесі вони потребують.